

Makt, motstånd och normalisering – en kommentar

Claes Nilholm

I fokus för artiklarna i detta temanummer är makt, motstånd och normaliseringsprocesser i pedagogiska miljöer. Den svenska skolan har som bekant till uppgift att erbjuda en god miljö för alla elever. Lika välbekant är det faktum att vissa elever är svåra att passa in i skolans normativa ordning. Dessa elever identifieras och kategoriseras och ibland skapas speciella institutionella praktiker för dem. Avsikten är mer eller mindre uttalat att eleverna behöver normaliseras, det vill säga i vissa avseenden bli mer lika de andra eleverna. Kategoriseringen är betydelsefull bland annat eftersom den innebär att en institutionell identitet tillskrivs eleven. Med denna institutionella identitet följer förväntningar på hur eleven ska utvecklas och den ger också en tolkningsram för elevens beteende. Det är uppenbart att vi här rör oss på ett etiskt känsligt område, inte minst för att det handlar om identiteter som är negativt värderade såsom till exempel kategoriseringarna ”elev i behov av särskilt stöd”, ”elev med inlärningssvårigheter”, ”elev med ADHD” och ”elever i socioemotionella svårigheter”. Dessa kategoriseringar kan sägas utgöra baksidan av vad som premieras i skolan och i hög grad också i samhället i övrigt.

Samtliga artiklar i detta tidskriftsnummer vilar på gedigna etnografiska datainsamlingar och författarna har valt att just här lyfta fram några avgränsade fenomen. Studierna kan framförallt sägas bidra med ingående analyser av hur identiteter görs i praktiken. Flera av bidragen innehåller längre excerpter där verbal interaktion återges. Det ger läsaren en möjlighet att komma nära det som sker i den studerade miljön. Det bör betonas att det som analyseras är verksamheter som ofta pågår lite i det fördolda och det är viktigt att forskningen skapar kunskap om detta. Det är lätt att läsa bidragen som en stark kritik

Claes Nilholm är professor i pedagogik med inriktning mot specialpedagogik vid institutionen för Skolutveckling och ledarskap, vid fakulteten Lärande och Samhälle, Malmö Högskola, 205 06 Malmö. E-post : claes.nilholm@mah.se.

av hur skolan möter de elever som inte passar in i den institutionella ordningen. Denna kritik är viktig och tar sig något olika uttryck i de olika bidragen. Jag skulle vilja använda återstoden av detta utrymme till att diskutera de grundläggande begrepp som studierna vilar på, framförallt begreppen *makt*, *motstånd* och *normalisering*, och sätta denna diskussion i relation till de fem bidragen i temanumret.

Illegitim och legitim makt

Makt är ett begrepp som definierats på en rad olika sätt. Personligen tycker jag det är svårt att diskutera makt utan att diskutera demokrati. Demokratin är ju i grunden en idé om makt och maktfördelning. På så sätt kan man se gestaltningen av svenska skola som ett uttryck för en maktfördelning där politiker, myndigheter, professionella, föräldrar och elever har olika rättigheter och skyldigheter. Om man ser makten på detta sätt blir det också rimligt att skilja mellan legitim och illegitim makt. Den legitima makten handlar om att någon utövar den makt som vederbörande har rätt att utöva. Genom att skilja mellan illegitim och legitim makt kan vi också studera maktens gråzoner, det vill säga maktövning som inte så lätt låter sig inordnas i dikotomin.

Vad får det då för konsekvenser i läsningen av artiklarna om vi skiljer på illegitim och legitim makt? För det första så är empirin i flera av studierna i sig konsekvenser av en till delar illegitim maktövning eller befinner sig åtminstone i maktens gråzoner. Jag tänker på studierna av Eva Hjärne, Yvonne Karlsson och Ann-Carita Evaldsson och Adriana Velasquez. Det finns lite stöd för inrättandet av särskilda undervisningsgrupper i styrdokumentet och än mindre stöd för att inrätta sådana på basis av medicinska kategoriseringar. Det är förstås viktigt att kritiskt analysera vad som pågår i sådana grupper men det är också viktigt med studier som rör sig på en mer systemisk nivå. Det är också illegitimt att så rutinmässigt individualisera problem i skolan som studierna ger många och ingående exempel på. Däremot är det förstås legitimt, en skyldighet, för lärarna att försöka komma tillrätt med de sexistiska beteenden som pojken i studien av Evaldsson & Velasquez ger uttryck för. Detta exempel är också intressant för den ställer själva frågan om makt på ända. Vem utövar makt i dessa situationer? Det finns som nämnts också en gråzon mellan vad som kan betraktas som legitim och illegitim makt. En sådan gråzon rör förstås innehållet i själva undervisningen vilket vi bara glimtvis får syn på i några av studierna. Vad har eleverna rätt att kräva här? Det är ju ett välkänt faktum att hur undervisningen gestaltas har en avgörande effekt både på lärande och motivation. Man skulle kanske förvänta sig att elever i svåra skol-

situationer skulle möta den bästa undervisningen men de glimtar som ges av undervisningen i studierna ger inte skäl till sådana slutsatser.

Motståndets underliggande metaforik

Inom vissa delar av kommunikationsforskningen har det under senare år kommit en kritik mot att interaktion analyseras utifrån vad som skulle kunna kallas krigsmetaforer. Intressant nog har sådana krigsmetaforer varit väldigt fruktbara inom den medicinska forskningen där ju sjukdom betraktas som en invasion i kroppen av främmande substanser och där immunförsvaret gör sitt bästa för att hålla ställningarna. Men vad innebär det att vi analyserar det sociala livet i termer av krigsmetaforik? Hamnar vi i sällskap med Hobbes? Det är svårt att bortse från betydelsen av denna fråga eftersom hur vi förhåller oss till dimensionen konflikt-konsensus är helt avgörande för var vi hamnar i våra empiriska analyser. Jag för denna diskussion för jag anser att begreppen *makt* och *motstånd* hämtar sin kraft just ur en underliggande krigsmetafor. Begreppsparet för tanken till att någon utövar makt och någon annan försvarar sig (sin gräns) mot denna maktutövning.

Per Linell (1982) argumenterar i en skrift, som delvis stakade ut verksamheten vid Tema Kommunikation i Linköping, för att vi behöver en hel mängd metaforer för att spegla ett så komplext fenomen som kommunikation och att det till stora delar är en empirisk fråga vilken metafor som passar bäst för ett visst sammanhang. Frågan blir då i vilken mening makt och motstånd är den bästa metaforen för att förstå vad som pågår i de studerade miljöerna. En stor del av empirin i detta tidskriftsnummer talar egentligen ett annat språk. Lisa Asp-Onsjö, Monica Johansson, Yvonne Karlsson och Eva Hjärne menar alla att motstånd är sällsynt förekommande i det empiriska materialet. Inte minst intressant blir detta i relation till den etnometodologiska teoribildningen vilken framförallt Hjärne, Karlsson och Evaldsson och Velasquez lutar sig mot. Etnometodologin växte ju fram som en reaktion på Parsons strukturfunktionalism som ett sätt att påvisa betydelsen av aktörskap. Aktörer är inte "cultural dopes" som Garfinkel själv uttryckte det utan kreativa (åter)skapare av den sociala verkligheten. Etnometodologin brukar ju definieras just som studiet av de "metoder" som medlemmarna (the members) använder för att upprätthålla en gemensam social verklighet. Det är förstås så att upprätthållandet av den sociala världen bygger på att man delar gemensamma antaganden om hur denna verklighet är beskaffad. Hur viktigt är det i etnometodologin att hålla sig nära de definitioner av den sociala världen som omfattas och upprätthålls av de personer man studerar? Det pågår en

livaktig diskussion om sådana frågor inom etnometodologin. Enligt min mening finns det i vissa varianter inom etnometodologin såsom i Conversational Analysis (CA) en alltför stor rädsla för att analysera interaktion i ljuset av makt och maktordningar och därför är det positivt att man här utvidgar analysen. Poängen jag vill göra är alltså inte att det på något sätt är fel att analysera miljöerna i termer av makt och motstånd men att det hade varit fruktbart med ytterligare diskussion kring den underliggande metaforen och de konsekvenser den får för de empiriska analyserna. Det är förstås en motsatt risk om man utgår från en a priori idé om ”fredlig samexistens” mellan olika grupper.

Går normalisering att undvika?

Normalisering är det tredje av de grundläggande begrepp som jag valt att diskutera här. Som akademiker är vi skolade att bygga vår argumentation på förnuft och rationalitet. Men normalisering är ett begrepp som slår direkt mot våra känslor. Det är svårt att se normalisering som något positivt. Kanske är det så att betonandet av individen och individens unicitet är så grundläggande värden i det postmoderna samhället att ett begrepp som normalisering omedelbart väcker anstöt. Men om vi ser normalisering som anpassning till normer är det ju självklart att vi alla ägnar oss åt normalisering hela tiden. I stället för att konstatera att detta är något fel i sig är det viktigare att diskutera vilka och vems normer som ska vara giltiga. Personligen läser jag betydligt hellre förslag på normer (och hur de ska beslutas) än kritik mot befintliga normer.

Om vi skrapar lite på ytan är det också så att normalitet kan vara något positivt också för människor i vårt samhälle. Jag tänker till exempel på människor som drabbas av psykisk sjukdom som ger upphov till svår ångest genom att rycka undan grundvalarna för de verklighetsfundament som normalt tas för givna. Utan tvekan skulle många av dessa individer tycka att det vore befriande att vara normala. Men vi behöver inte ta till så radikala exempel för att visa att normalitet är något vi normalt förutsätter och i många stycken lyfter fram som något positivt. I styrdokument för skolan såsom läroplanen lyfts en rad värden fram vilka vi förväntar oss att eleverna tillägnar sig såsom till exempel respekt för demokratin. Vi förväntar oss alltså att elever blir lika i vissa avseenden och avvikelser från detta mönster av normalitet blir ett problem. Min poäng är alltså att normalisering i betydelsen att göra mer likt andra, det vill säga följa samma normer, är nödvändigt och till och med i vissa sammanhang önskvärt.

Avslutning

För att sammanfatta diskussionen. Bidragen i tidskriftsnumret är exempel på gedigen och angelägen forskning. Jag har efterfrågat 1) en tydligare distinktion mellan legitim och illegitim maktutövning 2) ett problematiserande av den krigsmetafor som forskningen till delar vilar på samt 3) betydelsen av att se normalisering som en process som är nödvändig och ibland eftersträvansvärd (men som är i starkt behov av ett annat namn).

Jag är nästan säker på att det som i allmänhetens ögon legitimerar den pedagogiska forskningen, eller för den delen den utbildningsvetenskapliga forskningen, är en önskan om att skolan ska bli bättre, speciellt för de elever som inte mer eller mindre automatiskt hittar en plats i denna komplexa miljö. Det kan ju tyckas ytterligt naivt att konstatera detta men tyvärr behöver man göra det ibland. Som en del av denna uppgift är det förstås viktigt att kritiskt förhålla sig till den pedagogiska praktiken, vilket jag tycker alla de fem studierna som redovisas i detta tidskriftsnummer är goda exempel på och de illustrerar också i stora delar en livaktig och viktig tradition i svensk pedagogisk forskning. Men jag tror också att forskningen måste bli mer konstruktiv vad gäller hur skolan ska kunna bryta till exempel den klassiska utbildningsreproduktion som Johansson analyserar eller de marginaliseringsprocesser som skildras i de andra artiklarna. Jag tror personligen att själva undervisningen har en nyckelroll att spela här och jag tror det är hög tid att de mer didaktiska frågorna närmar sig frågor om klassreproduktion och marginalisering. Kort uttryckt, frågan om hur ska en undervisning kunna gestaltas som ger alla elever goda möjligheter att lyckas i skolan.

Referenser

- Linell, Per (1982): *Modeller och metaforer för kommunikation*.
SIC nr 1, Institutionen för Tema Kommunikation, Linköpings
Universitet.

